

Bessenyei József

EGY RÉGI MAGYAR SPORTHORGÁSZ, CSÖMÖRI ZAY FERENC

Ki ne találkozott volna a kora újkor kutatói közül Zay Ferenc névvel? Vitéz katona, jó tollú író, erőszakos birtokszerző – igazi reneszánsz ember. Életének Thallóczy Lajos, a dualizmus korának egyik legkiválóbb történésze szentelt remek monográfiát.¹ Bár munkája alapos, részletes, Zay életének nem minden momentumát tárgyalta kellő hangsúllyal. Azért alakult ez így, mert bizonyos fontos forrásokat Thallóczy még nem ismerhetett. Ezért tartottam lehetségesnek, hogy Zay életével, pontosabban annak egy kevésbé ismert részletével foglalkozzam jelen dolgozatomban. Választásom a kínálkozó lehetőségek közül a horgászatra esett, mert ez a sport a vadászat mellett a legnagyobb jelentőséggel bírt az arisztokrácia köreiből, sőt divatja is éppen a 16. század második felére, Zay karrierjének meghatározó évtizedeire tehető.

A kezdetek nem jelezték, hogy a század egyik legtöbbször hivatott személyisége kezdi meg pályáját. Előkelő középnemesi családból született 1505-ben a Délvidéken, Valkó vármegyében. A Dráva és a Száva ölelte, kisebb folyókban (Boszut, Vuka, Jelence) és mocsarakban (Kologyvári mocsár) bővelkedő terület, az ország halban egyik leggazdagabb vidékének számított, első horgászélményeit is itt szerezte. A végvárok egyikében élt atyja, Zay Péter, a jeles katona és édesanyja, a Dráva mellékéről származó lankai Kamarás Borbála, aki, ezzel is kiemelkedve kortársai közül, írástudó volt, ő tanította meg fiát a betűvetésre és olvasásra. Ferenc úrfi a családi hagyomány szerint a padovai egyetemen is megfordult. Hazatérve – föltételezhetően anyja összeköttetések segítségével – a királyi udvarba került. Buda látványos nagy hatással voltak az ifjúra, s mint az udvar többi apródja, ő is bizonyára részt vett a messze földön híres vizahalászatokban, látogatta a halban bővelkedő, a királyi udvart is ellátó tatai tavat. A budai szép napoknak a mohácsi csata vetett véget. Ő túlélte a tragikus ütközetet, onnan a Pozsonyba menekült Habsburg Máriához sietett, aki már korábban is kedvelt udvari embereként tartotta számon, ezért hozzá csatlakozott, majd, miután az özvegy királyné 1531-ben elhagyta Magyarországot, I. Ferdinándhoz lépett át. A polgárháborúban karddal szolgálta a Habsburgokat, amellet tollát is az ő érdekükben forgatta.

¹ Thallóczy 1885.

Két, magyar nyelven írott műve maradt ránk, mindkettő történelmi tárgyú: János király árulásáról és Nándorfehérvár török kézre kerüléséről szólnak. Mindkettő erősen Szapolyai-ellenes felfogású, Ferdinánd király céljainak megfelelően. Emellett anyagi érdekeit sem hanyagolta el. Két délvidéki menekült kapitánytársával, Bakics Pállal és Ostrosics Miklóssal 1530-ban elfoglalta a Somogy vármegyei Szenyér várát és uradalmát.² A somogyi dombvidék nyugati részén, a Nagyberék és a Kis-Balaton mocsárvidékei között álló erősség a Balaton vízgyűjtő területének délnyugati részét s az ott vezető fontos utakat ellenőrizte, ezért a török megjelenése után az ottani végvidék legerősebb láncszemét képezte. Mivel Mohács után megerősítették, több mint fél évszázadig dacolni tudott a török túlerővel. Zay édesanyjával és nővérével 1536-ig élt ott, nem törődve sem a tulajdonos esztergomi káptalan tiltakozásával, sem a kiürítést elrendelő királyi parancsokkal. A harcok szüneteiben Zay Ferenc bizonyára gyönyörködve szemlélte a Rinyát vagy a festői Boronka-patakot, amely Nagybajomtól délre eredt és a Papréti-árok, a Nádas-patak vizével kibővülve folyt észak felé. Bizonyára nem kerülte el figyelmét a Sári-vízfolyás és az Aranyos-patak sem. A táj mai neve Marcali-hát, ez a számos homokbuckára utal. A homokbuckák közötti mélyedések elláposodtak, láprétek, fűz- és égerlápok alakultak ki. Áradások idején ezek szinte vonzották a halakat. Látványuk, meg a sok, halban bővelkedő tó nagy örömet szerezhetett Zaynak.

Öröme azonban nem lehetett teljes, mert királya állandóan sürgette a kiköltözést, s leveleit azzal nyomatékosította, hogy a káptalan az ottlakásért 100 forint évi bért követelt. Egy kötelezvényt is alá kellett írnia a nem kívánt vendégnek, amelyben vállalta, hogy ha a király részére valami más lakóhelyről gondoskodik, visszajuttatja a várat a káptalannak, összes javaival, azaz mind a 12 igás ökörrel, disznókkal, élelmiszerekkel és hadiszerekkel, amit elfoglaláskor ott találtak. Kötelezte magát arra is, hogy a várat 1535 pünkösdjéig mindenképpen visszaadja a káptalannak. S hogy miből tartotta fenn magát, családját, huszárait? Állandó jövedelme igen csekély volt, mint királyi aulicus évi 8 forint fizetést kapott a kamarától.³ Ezt alkalmi pénzadományok kísérték, kettőről tudunk, egyszer 400, másszor 500 forintot kapott.⁴ Egy alkalommal a kamara kifizette azt a szövetet, amelyet Baptista de Gandin bécsi kereskedőtől 25 forint értékben vásárolt,⁵ a bécsi hadszertárból pedig szükségleteire ólmot és puskaport juttattak.⁶

Komoly megtakarítást jelentett, hogy az esztergomi káptalant követő tulajdonos, a fehérvári káptalan elengedett kétévi bérleti díjat. Ám mindezeknél jelentősebb bevétellel kecsegtetett egy Zala megyei dicatori megbízás. A dicator a

² Sători 1974. 66–67.

³ Ember 1990. 72, 76.

⁴ 1536. március 4. Ens. OL A 57 Libri regii 1. k. 313. I. Ferdinánd király Zay Ferenc részére pénz (500 forint) kiutalásáról rendelkezik. – 1531. augusztus 23. Linz. OL E 21 15720. sz. doboz, 1. cím. 49. A király Zay Ferenc udvari familiárisa részére 400 forint kifizetéséről rendelkezik.

⁵ 1536. június 11. Pozsony. OL E 21 Ben. res. 15721. sz. doboz, 11. cím, 53. A kamara kifizeti a Baptista de Gandin bécsi kereskedőtől 25 forint értékben vett szövetet Zay Ferenc aulicus helyett.

⁶ 1536. január 13. ÖSTA FHKA HFÖ Proth. 1536 T. 3.

kincstári adókat szedte be, megyebeli ember volt, de nem tartozott a vármegye tisztviselői közé. Ránk maradt instrukciója meghagyta, hogy becsületesen kezelje az adókat a törvények értelmében, a megyei ispánokat és szolgabírákat sürgesse annak megfizetésére, az összeírást eskü alatt, pontosan hajtsák végre. A behajtás előtt a számadást (registrumot) a megye a kamarához küldje fel. Ha az összeírásnál személyesen nem jelenhet meg, megbízható helyettest állítson. Az adószedő a végzett behajtás után eljárásáról személyesen tartozék számot adni, s nem várni a megintésre. Különös engedély vagy meghagyás nélkül a kamarai tanácsosoknak az adóból ne fizessen, ne engedjen át semmit, és saját fizetésén kívül ne merjen magánál tartani semmit sem. Fizetésével érje be.⁷

Mivel Zaynak 50–70 huszár eltartásáról kellett gondoskodnia, tizedszedői és más bevételei ezt nem fedezték. Ezért kölcsönöket vett fel, s mivel az így szerzett összeg sem bizonyult elegendőnek, kénytelen volt elnézni katonái rablásait, erőszakosságait. Főképpen Nyitra és Trencsén vármegyéből érkeztek panaszok huszáraira.⁸ Ez logikus, mert tudjuk, hogy hasonlóan más családokhoz ezekben az években a Dél-Dunántúlról a töröktől távolabbi Nyitra vármegyébe költözött, ahol két falu (Kisörvistye, Nagyörvistye) birtokosaként pár évre védelmet talált az ellenséges portyáktól.⁹ A két, Pöstyénhez és Csejtéhez egyaránt közel fekvő, a halban gazdag Dudvág és Vág folyók közt található falu nevét az ott futó Örvistye patakról nyerte. (Azt talán mondanom sem kell, hogy az ilyen vizek a horgászatra is kiváló lehetőségeket nyújtottak.) A név forrása az ósszláv rvišt'e, ami feltépett, felszaggatott vízmederre utal. Hogy a meder a gyakori árvizek miatt alakult ilyenné, ezzel Zay is tisztában volt, mert amikor 1555-ben sztambuli követjárása idején egy jelentésében beszámolt a galatai árvízről, nem mulasztotta el megemlíteni, hogy „oly hertelen nagy ár wýzek lewenek oth apro pathakakthwl, mýnth az Erwýscheý pathak wóna.”¹⁰

A patak zúgásának hangját azonban fel kellett cserélnie a fegyverek csörgésével. Enyingi Török Bálint, a Dunántúl legnagyobb birtokosa 1536 őszén átállt Szapolyai pártjára, katonái folyvást pusztították a Habsburg-pártiak birtokait. Török hatalmának megtörésére és az oszmánok visszaszorítására nagy hadjárat előkészületei indultak meg Johann Katzianer és Bakics Pál vezetésével, a Dráva legfontosabb átkelőhelye, az eszéki híd visszaszerzésére majd Nándorfehérvár visszahódítására. Csatlakozott a formálódó sereghez Zay is, de Bakics letartóztatta, mert attól tartott, hogy Török Bálinthoz csatlakozott. Csak akkor szüntette

⁷ OSZK Quart. Hung. 2464. 100. fol. Adószedői fizetése 100 magyar forintot tett ki, de ezen felül bizonyos költségeket is elszámolt.

⁸ 1533. december 23. OL E 41. Litt. ad cam. 1533. N. 26. Nyitra vármegye – a kamarának. Zay Ferenc hatalmaskodásáról,

1534. március 5. Trencsén. OL E 41 Litt. ad cam. 1534. N. 44.

Francisci Tamás Trencsén vármegye tizedszedője – a kamarának. Zay Ferenc hatalmaskodásáról,

1534. március 5. Trencsén. OL E 41 Litt. ad cam. 1534. N. 43.

Krayzar Gábor Trencsén vár kapitánya és Barackay Pál Trencsén vármegye alispánja – a kamarának. Zay Ferenc huszárainak hatalmaskodásáról.

⁹ Nyitra megyei birtokairól: *Acsády* 1890. 37.

¹⁰ *Thaly* 1878. 188–190, 710–712.

meg őrizetét, amikor hűségéről megbizonyosodott, sőt tájékozottságát annyira nagyra értékelte, hogy elküldte az uralkodóhoz, hogy informálja Török Bálint átpartolásának részleteiről, eszközeiről Ferdinánd ellen.¹¹

A hadjárat 1537. szeptember közepén indult, és hamarosan csúfos vereséggel ért véget. Eszéket nem tudták bevenni, a visszavonuló sereget október 8-án a Gara melletti Djakovárnál törbe csalták és lemészárolták. Maga Bakics is holtan maradt a csatatéren. Zay azonban életben maradt. Békés időszak következett, a két király az 1538. év elején Váradon békét kötött, a kimerült ország immár a pihenésre is gondolhatott. Zay számára most jött el az ideje a házasodásnak. Választása a Délvidék egyik leggazdagabb főúranak, Garay Lőrincnek második feleségétől, Paksy Lucától született leányára, Borbálára esett. Az esküvőt 1538-ban a lányos háznál tartották, Darnóc¹² várában, fényes külsőségek között. Az emelkedett hangulatot fokozta a közeli Papuk hegység s a festői szépségű, víz-esésekben gazdag Kovačica patak látványa.

Ezután néhány nyugalmasabb évet tölthetett ifjú felesége oldalán. Talán anyagi gondjai is megoldódtak, legalábbis egy – felesége által írott – későbbi számadástöredékből ez tűnik ki. Csak selymet 110 forintért vétetett Firenzében Antenor Miklós kereskedőtől. Más luxusáruk, így a narancs, citrom, és az olasz hegedősöknek, magyar hegedősöknek fizetett összegek mutatják a háztartás biztos finánciális alapjait.¹³

A békének Szapolyai 1540. július 17-én bekövetkezett halála vetett véget. A háború Buda török kézre kerülésével vett tragikus fordulatot. A Ferdinánd-párti rendek azonban meggyőzték a Német Birodalom vezetőit a visszafoglalás szükségességéről, s 1542-ben nagy sereg indult a főváros visszavívására. Ehhez csatlakozott huszáraival Zay is. A hadmenet azonban csúfos kudarccal végződött. A következő évben, 1543-ban a szultán személyesen vonult hadai élén Magyarországra, elfoglalta a Körös vármegyei Valpót, majd Székesfehérvárt, Esztergomot. Zay csak annyit tehetett, hogy a Dunántúlon huszárai élén kisebb rajtaütésekkel nyugtalanította a törököt. Ezzel magára vonta Niclas von Salm figyelmét, s a jeles hadvezér, amikor 1546-ban bátyja, V. Károly császár a schmalkaldeni szövetségben egyesült protestáns fejedelmek elleni fegyveres fellépést tervezte, Ferdinánd Zayt tette meg a magyar csapatok egyik parancsnokává. A hadjáratot eldöntő 1547. április 24-i mühlbergi csatában a magyar huszárok bravúros teljesítményének is köszönhetően a császár győzelmet aratott. Zay jutalma nem is maradt el. 1547. július 17-én királyától szép birtokadományban részesült, a Trencsén vármegyei Ugróc vára és uradalma birtokosa lett.¹⁴ A 17 faluból álló birtok 81 portájával, 27 zsellérével és a benépesítésre lehetőséget kínáló 31 pusztatelkével a megye tekintélyes középbirtokosainak sorába emelte a tulajdonost.

¹¹ Enyingi 1994. N. 170. 1537. január 26. H. n. Bakics Pál – I. Ferdinánd királynak. HHStA Hung. Allg. A. Fasc. 30. Fol. 62.

¹² Drenovac vagy Klak néven is ismert, Slatinski Drenovac falu fölött található.

¹³ OSZK Quart. Hung. 2464. 431–433. fol.

¹⁴ 1547. július 17, Prága. OL A 57 Libri regii 2. kötet. 206. Ferdinánd király birtokadománya Zay Ferenc és gyermekei Péter, János, László részére. Sorszám 2.245

Ugrócon azonnal nekilátott a várépítésnek, de csak a hatvanas években tudta azt befejezni. Családját azonban azonnal odaköltöztette, édesanyja menyével és két unokájával már a következő évben Ugrócon telelt, a Várallján (Podhragy) sebtében emelt házban. A vadászni és horgászni szerető Zaynak sok öröme telt az ugróci völgyben elterülő birtokában, amelynek nagy részét erdő (fenyves, bükk-, tölgy-, cser- és nyírfá) borította, amely bővelkedett vadakban (őz, szarvas, hiúz) és halakban, jelesül pisztrángokban.

Nem sok ideje maradt, hogy az új jószága nyújtotta örömeiket kiélvezze, mert királya parancsa 1548-ban Egerbe rendelte. Adjuk át a szót Tinódinak!¹⁵

Írnak vala másfélezörnegyvennyolcba,
Szent Jakab hónap¹⁶ huszadik napjába,
Egőr vára lőn jó királ számába,
Érté királ Egröt nagy pusztaságba.
Elválasztá egy jámbor hív szolgáját:
Az ruszkai jó vitéz Dobó Istvánt,
Mint főporkolábját, udvarbíráját,
Jó Zay Ferencöt, más porkolábját.¹⁷
Negyvenkilencben mikoron írának,
Esmég foglalák az Oláh Miklósnak,
Főispöknek, főkancelláriusnak,

Ötödnapján az Bódogasszon hónap.¹⁸
Dobót, Zayt akkoron megesköték
Őfelségének, országnak, pispöknek,
Eger várban hogy ők hívök lennének.
Ötven esztendőben mikor élnének,
Egri sereggel Szolnokot foglalák,
Királ akarattából megcsinálák,
Vitéz Zay Ferencöt benne hagyák,
Ki jól szolgálá, sok jámborok vallyák.

Pontosítva Tinódi előadását: Zay 1550. szeptember 24-én tette állandó lakását Szolnokra. Parancsnoki teendői mellett még a Titelig cirkáló, fegyvert s élelmet szállító tiszai naszádosokra is ügyelnie kellett. Miután a vár felépült, 1551. augusztus 11-én letette a kapitányságot, s visszatért Egerbe. A vár védelmében azonban nem vett részt, mert uralkodói parancsra Komáromba költözött, hogy ott mint a naszádosok kapitánya tevékenykedjen. Később még feljebb léphetett: az összes naszádos parancsnokának, főkapitányának is kinevezte I. Ferdi-

¹⁵ Tinódi 1554 [VI.]. Eger vár viadaljáról való ének história 53–70. sor.

¹⁶ Július

¹⁷ Várnagy

¹⁸ Január

nánd. Ám ez előtt, még egyszer visszatért Egerbe, 1553 elején királyi biztosként, hogy a várbeli vitézek elmaradt zsoldját kifizesse.

A naszádos főkapitány már országos katonai tisztségnek, nagy hatalommal és befolyással járó hivatalnak számított. A dunai naszádosok szállították a különféle élelmiszereket, hadifelszereléseket, védték a folyópartokat. Mivel Komáromban és környékén sokan keresték kenyerüket halászattal, ők védték a halászokat, ha veszélyes vizeken halásztak, vagy ha kalandozó török rablók tűntek fel a közelben. Itt ejtették el a különlegesen finom húsú vizákat, s annak halászata olyan különlegességnek számított, hogy nemegyszer az uralkodó és kísérete is megcsodálta a nagy eseményt, nemegyszer más főrangúak társaságában. Az udvar, a főurak s a főpapok gyakran vásároltak a legfinomabb halakból, a viza mellett tokhalat, kecsegét, meg a királyhalnak is nevezett sőreget. A kifogott halakat egy- két napig élve, kötélen a vízben tartották, mert így frissen megmaradtak. Ezek felügyelete is a naszádosok feladata volt. A naszádosok fogtak sok harsát, csukát, kárászt, csíkot, pontyot, süllőt is. Zaynak való világ volt ez, sajnálhatta, hogy nem tartott sokáig. Az történt ugyanis, hogy az uralkodó követséget küldött a Portára azzal a céllal, hogy lezárják a háborúskodást János Zsigmonddal, amely „várháborúk” néven ismert történetírásunkban, úgy, hogy Erdély megmaradjon a Habsburg-birodalom érdekkörében. A követség vezetői Verancsics Antal, a gyakorlott diplomata, tudós humanista és Zay Ferenc lettek. Zayra azért esett az uralkodó választása, mert alaposan ismerte a végvidéket, komoly hadi tapasztalatokkal rendelkezett, amellet jól tudott törökül is. A követséghez csatlakozott még Hans Dernschwam, a Fugger-kereskedőház egykori megbízottja (faktora), a szepesi kamara gazdasági szakértője is.

Zay alaposan felkészült a nagy útra. Végrendelkezett, könyveit is összeíratta, innen tudjuk, hogy bibliotékája kilencvenegy könyvet tartalmazott, sok történelmi és filozófiai munkát.¹⁹ A követjárás hivatalosan 1553. június 13-án kezdődött, a menet gyorsan haladt, de azért a kínálkozó látnivalók megtekintésére mindig szakítottak időt, Amikor egy falu határában szézámvetéseket láttak, Dernschwamnak eszébe jutott, hogy „a szézámból olajat ütnek. Kellemes és tiszta, minden ételhez felhasználható: halat és mást ugyanúgy lehet benne kisütöni, mint vajban, és a piacon mindenkor kapható kárászkeszeget ezzel öntik le és régi jó paraszti szokás szerint a magvakat is ráhintik.”²⁰

1553. augusztus 25-én déltájban érkeztek Sztambulba, 27-én már a szultán elé. bocsátották őket. A tárgyalások gyorsan haladtak, hamarosan meg is állapodtak abban, hogy öt évre békét kötnek, s a követek – királyuk utólagos jóváhagyásának reményében – ráálltak Erdély átengedésére is, annak fenntartásával, ha János Zsigmond fiú utód nélkül halna meg, Erdély szálljon Ferdinándra.²¹

¹⁹ Bessenyei 1983.

²⁰ Dernschwam 1984. 163.

²¹ A tárgyalások ismertetése nem feladatom, annak részleteit korábbi történelemszövegeink már feltárták, például Tardy 1983. 110–135. Előadásomban csak a sporttörténelmi vonatkozásokra fogok kitérni.

Ezeket a pontokat el kellett küldeniük Bécsbe, megerősítés céljából, azután várták a választ. Természetesen eközben sem tétlenkedtek. Vendégeket fogadtak, híreket gyűjtöttek s továbbították azokat. Verancsics a környék régiségeit tanulmányozta, Zay a pasákkal fűzte szorosabbra ismeretségét. Meglátogatta a halpiacot is. Útitársa, Dernschwam meglehetősen rossz véleménnyel volt a törökök és a halak kapcsolatáról. Elfogultságát naplója más részeiben sem rejti véka alá. „A halat a törökök nem tudják megfőzni, és egyáltalán nem tudnak vele mit kezdeni. Kevés halat esznek, a legtöbbet a keresztények és a zsidók veszik böjtnapokon Konstantinápolyban. Halpiaca silány, de mégis nagy rajta a tatia (adó). Most a zsidók bérlik.”²² Szerencsénkre előítéletes gondolkodását a folyóvizek és lakóik leírására nem terjesztette ki.

1555. január 20-án a követséghez megérkezett a Habsburgok egyik legkitűnőbb diplomatája, a belga Augerius Gislenius Busbecq, új utasításokkal. A politikai helyzet megváltozott, a szultán hadba szállt a perzsák ellen, a Fekete-tengerhez közeli kisázsiai Amasziában²³ ütötte fel főhadiszállását, s azonnal magához rendelte a követeket, akik március 9-én útnak is indultak. Mivel ezt az utat szinte senki sem ismerte, Dernschwam és Busbecq részletesen feljegyezték mindent, amit fontosnak gondoltak. Kettőjük közül Dernschwamot érdekelte jobban eme távoli tájak hétköznapi élete, így a halászattal, horgászattal kapcsolatos információk nagyrészt tőle maradtak fenn.²⁴ Ezekből mutatok be most néhányat:

1555. március 19: Pazardzsik²⁵ mellett „Az előbb említett hegyi patakban²⁶ állítólag nincsen sem pisztráng sem egyéb hal. De a törökök amúgy sem konyítanak a halfogáshoz.”²⁷ 1555. március 19: Bozöjük²⁸. Az országút mentén – ott ahol beérkeztünk ebbe a mezővárosba [ti. Bozöjükbe] – valaha mindkét oldalról város állt, hat évvel ezelőtt (miként már említettem) talapzatokat és nagy kváderköveket ástak ki. Ugyanitt egy mély árokban – melyet könnyűszerrel át lehet ugratni – nem sok a víz, benne ászkapókok és kövi csíkok. A törökök nem értenek a halfogáshoz, eszközük sincsen hozzá, de amúgy sem áll jogukban, mivel-hogy egytől egyig rabszolgák. Mi azonban szerencsét próbáltunk és fogtunk rákot is, csíkot is.²⁹

²² Dernschwam 1984. 300.

²³ Amasya tartomány székhelye.

²⁴ Dernschwam és Zay esetében indokolt horgászatról beszélni, hiszen ők nem megélhetési célból fogták a halakat, hanem szórakozásból.

²⁵ Ermeni Pazardzsik: ma Pazaryeri a Márvány tengeri régióban.

²⁶ A nevét nem közli Dernschwam.

²⁷ Dernschwam 1984. 351.

²⁸ A név eredeti alakja Bozhöjük lehetett, ma: Bozüyük Bilecik tartományban.

²⁹ Dernschwam 1984. 352. A csík elterjedt, népszerű halnak számított a Magyar Királyságban. A leggyakrabban csiklevest, káposztás csíkot, csíkpörköltet készítettek belőle.

1555. március 24: A már említett Maszut Kőj faluban a vizesárok tele van fenékjáró halakkal, melyeket a törököknek nem szabad kifogniuk.³⁰

1555. március 25: Áthaladtunk a tegnap látott, fenékhalakban dúslakodó patakocskán, melyből a törökök nem tudnak halat fogni.³¹

1555. március 30-án délidőben az [Ancyrától, azaz Ankarától] egy napj járóföldre fekvő Ballager³² nevű kis faluba érkeztünk. Mocsaras árok szeli keresztül, benne jócskán kövi ponttyal.³³

1555. június 6: A jelzett napon Zay Ferenc úr a szóban forgó patakban³⁴ horgászott, és hamarosan két jókora, másfél bécsi rőf hosszú harcsát fogott ki – de más halakat is. A patak dúslakodik halakban, de a törökök nem értenek a halfogáshoz.³⁵

1555. június 7: Útközben pedig egy patak vizéből háló segítségével jócskán fogtunk kicsi, de jó ízű halakat. A törökök nem adják rá magukat erre a tevékenységre, de nem is értenek sem a vadászathoz, sem a halászathoz.³⁶

1555. június 8: elhaladtunk a romos vízparti kolostor mellett.³⁷ A patak felett kváderköves híd emelkedett. Zay úr hálóval sok kicsi, de jó halat fogott ki, vagy két dézsára valót.³⁸

Ugyanitt [ti. a Sangari folyó hídjánál] június 12-én Zay Ferenc úr egy kis hálóval halászatot³⁹ a meglehetősen mély Sangari folyóban.⁴⁰ Sokféle jó halat sikerült kifognia, még harcsát is – csukát és pontyot azonban nem.⁴¹

Ezzel véget érnek a halfogással foglalkozó bejegyzések. Zayék 1555. június 23-án visszaérkeztek Konstantinápolyba. Dernschwam július 3-án hazaindulhatott, Zaynak és Verancsicsnak házi őrizetben ott kellett maradni, amíg Ferdinánd elvesztette Erdélyt, s csak akkor, 1557-ben utazhattak Magyarországra.

Hazaújtján Dernschwam nem mulasztotta el följegyezni 1555. július 25-én, amikor elérte Zsarnót,⁴² hogy ott „Nagy bőség látható jó halakban, olcsó a nagy

³⁰ *Dernschwam* 1984. 368. Itt feltehetően a fenékjáró küllőről van szó, amely nevét azért kapta, mert a vízfenéken elhelyezkedő küllőcsapat tagjai fejüket egymás felé fordítva a kerékküllőkre emlékeztető alakzatot adnak ki. Kifejezetten folyóvízi, még hozzá a gyors folyást és sodrást kedvelő, fenéklakó hal. Emberi fogyasztásra Magyarországon nem tartották alkalmasnak. – Maszut Kőjt korábban Maszud néven is ismerték, mai neve Mesutçiftligi.

³¹ *Dernschwam* 1984. 369.

³² Balikhiszár: Balikhisar Ankarától északkeletre, a Márvány-tenger déli partján, a mai Balikesir tartományban. Az ókorban Cyzicus (Kyzikos) városa feküdt itt.

³³ *Dernschwam* 1984. 386. A kövi ponty talán kövi csíkot jelent.

³⁴ Nevet nem ír Dernschwam, valószínűleg Ankara környékén volt.

³⁵ *Dernschwam* 1984. 427. A bécsi rőf 77,75 cm.

³⁶ *Dernschwam* 1984. 429.

³⁷ Ankara mellett.

³⁸ *Dernschwam* 1984. 430.

³⁹ Pontosabban: horgászatot.

⁴⁰ A Sangari határfolyó Galatia és Bithinia között.

⁴¹ *Dernschwam* 1984. 434. Hasonlóképpen számol be erről Busbecq egy levelében. In Verancsics Antal 1859. N. XXI. 41–42.

ponty, sőt a nagy pozsár is egy bécsi öl hosszúságú, nagy pontyot horgászsi-nórhoz kötve a Szávában hagytam.”⁴³ Zay és Verancsics csak 1557 augusztusában indulhatott haza. Október közepén érkeztek Komáromba; ott Zayt családja várta. Alig érkezett meg, királya Bécsbe hívatta jelentéstételre. Ezután foglalta el magas hivatalát: a naszádosok főkapitányának tisztét. Hűségét I. Ferdinánd több birtokkal is jutalmazta. Az 1560. évben a király a magyar bárók rendjébe iktatta, s új, magasabb tisztségbe emelte: a kassai főkapitányságra. Tisztségét egy Heraclides Jakab nevű – Habsburg-párti – kalandor támogatására használta fel, akit haddal a moldvai fejedelemségbe segített. A kaland sikerrel indult. Heraclides elfoglalta a vajdai trónust, a törökbarát Sándor vajda a szultánhoz menekült. Három év múlva azonban Heraclidest megölték, és Sándor visszakerült méltóságába.

1563-ban a pozsonyi országgyűlésen találjuk, ahol Ferdinánd fiát, Miksa főherceget a rendek Magyarország királyává koronázták. A koronázási menetben az ország zászlaját Zay vitte. Az udvari sikereket azonban újra katonai kudarcok árnyékolták be. 1564 őszén Balassa Menyhérttel el akarták rabolni a tokaji szüret eredményét a János Zsigmond pártján állóktól. A balul sikerült akcióról az erdélyi közvélemény ítéletét a „Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról” című színdarab tartotta fenn: „Az szegén megholt urunknak [I. Ferdinándnak] ezért mi, kik tanácsok vagyunk, akkor azt mondjuk vala, hogy tégedet [Balassi Menyhártot] és Zay Ferencet, társodat felakasztasson, melyet ti, mint az szép leányok az rózsakoszorút, megérdemletek vala.”⁴⁴ Báthory István váradi kapitány (a későbbi erdélyi fejedelem) ugyanis János Zsigmond segítségére sietett, és elfoglalta Szatmár várát. János Zsigmond hadai ezután Hadadot és Nagybányát is bevették. Erre Miksa – az 1564 nyarán elhunyt I. Ferdinánd utóda – is megindította a háborút. A hadjárat élére egyik legjobb hadvezérét, Schwendi Lázárt nevezte ki. Zay a sereggel tartott mint élelmi és hadi főbiztos. Azonban idős lévén, egyre terheesebbnek érezte a tábori szolgálatot, haza akart térni Ugrócra.

Felesége egyre nehezebben boldogult András és Sebestyén deákkal, akik a családfő távollétében a birtokot kormányozták. Bizony, többször is megcsalták az uraságot. András úr, akit gazdája a részeges barom titulussal illetett, a Zay által beszerzett jó borokat mindig előbb kóstolta meg az uraságnál, sőt nemcsak az italt szerette, hanem a halakat is, és Ferenc úr távollétében, a halastó pisztrángjait urához méltó szenvedéllyel horgászta ki és készítette el vendégeinek.⁴⁵

⁴² Ma Belgrád külvárosa.

⁴³ *Dernschwam* 1984. 486–487. A pozsár feltehetően a ponty szinonimája.

⁴⁴ Karádi Névtelene, 1565. *Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról*. Abrudbánya, 1563. In: Régi Magyar Költők Tára. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Hetedik kötet. XVI. Századbeli Magyar Költők Művei. 1560–1566. Budapest, 1912. A M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 284.

⁴⁵ Más forrásokból is tudjuk, hogy ezekben az évtizedekben vált népszerűvé az arisztokrácia körében a horgászat. Báthori András, Thurzó György, Nádasdy Tamás is szerettek halastavukban horgászni, elsősorban pisztrángot fogni.

Ezért is kérte elbocsáttatását, de kívánságát az uralkodó csak többszöri kérévényezés után teljesítette. Végül 1567 decemberének végén mentette fel a kassai kapitányságból. Bécsbe sietett, onnan Pozsonyba. Ott kapta a hírt felesége súlyos betegségéről. Ugrócra sietett, ahol szeretett társa karjai közt 1568 elején hunyt el. Alig siratta el hitvesét, újra Kassára hívták, mert Rueber, az új főkapitány nem boldogult tisztében. Zay azonban már nem vállalt közhivatalt, visszavonult – és hamarosan másodszor is megházasodott. A szép Mindszenti Katalint, barátja, Báthory András özvegyét vezette oltár elé 1568. október 23-án. De Ferenc úr nem élvezhette sokáig a békés öregséget. 1570 októberében súlyosan megbetegedett, 10-én felesége s Péter fia karjai közt hunyt el. Temetésére, megfelelő előkészületek után, illő pompával október 29-én került sor.

Politikai, katonai működését, kéziratának, könyvtárának jelentőségét már feltárta a kutatás. Nagy érdeme gyűjtő munkája egy olyan korszakban, amelyben az értékek pusztultak, romlottak. Zay azonban nemcsak a magyar kultúra történetének lapjaira írta be magát, hanem a magyar horgászat történetének talán kevésbé csillogó, kevésbé fontos, de dicsőségteljes lapjaira is.

Irodalom

- Acsádi Ignác: A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. Budapest, 1890, MTA.
- Bessenyei József: Egy olvasó nemesúr a XVI. században (Zay Ferenc könyvtárának katalógusa 1552-ből). Közzéteszi Bessenyei József. In: Magyar Könyvszemle 1983/2. 165–170.
- Dernschwam, Hans: Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló. Közreadja Tardy Lajos. Jegyz. ell.: Dávid Géza, Tardy Lajos. Budapest, 1984. (Bibliotheca Historica)
- Ember Győző: A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben. In: Levéltári Közlemények, 1990, 61.évf. 63–143.
- Enyingi Török Bálint. A bevezetést írta és a forrásokat közzéteszi Bessenyei József. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1994.
mek.oszk.hu/02200/02211/ – 16k –
- Sátori János: A szenyéri vár. In: Szenyér története I. H. n. 1974. 63–103.
- Tardy Lajos: Régi magyar követjárások Keleten. Budapest. 2. kiadás, 1983. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 11.)
- Thallóczy Lajos: Csömöri Zay Ferenc. Bp. Magyar Tört. Társulat. 1885. (Magyar Történelmi Életrajzok)
- Thaly Kálmán: Konstantinápolyi magyar tudósítás a persa és orosz háborúról. 1555. In: Történelmi Tár 1878, 188-190. Pótlék és igazítás. uo. 710–712.
- Tinódi Sebestyén: Cronica. Kolozsvár, 1554.
- Verancsics Antal: Első portai követség (1555–1557). Kiad.: Szalay László. Pest, 1859, Eggenberger.
(Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptorum. 5.)
(Verancsics Antal Összes Munkái 4.)

Zay Ferenc: Az Landor feyrwar El wezessenek oka E woth Es Igy Essewth (1535 k.) Hasonmás és kritikai szövegkiadás. Jegyzetekkel és tanulmány-nyal közléteszi Kovács István. Debrecen, 1982.

Források

- Magyar Országos Levéltár Magyar Kancelláriai Levéltár A 57 Libri regii
OL A 57 Libri regii
Magyar Országos Levéltár Magyar Kamara Levéltára E 21 Benignae
resolutiones
OL E 21 Ben. res.
Magyar Országos Levéltár Magyar Kamara Levéltára E 41 Litterae ad
cameram exaratae
OL E 41 Litt. ad cam.
Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Quart. Hung. 2464.
OSZK. Quart. Hung. 2464.
Thallóczy Lajos: Kivonatok és másolatok a Zay-Ugróczi levéltár darabjairól.
16. sz. 655. fol.
1536. 100. fol. Dica-instrukció Zay Ferenc számára magyar nyelven. (Eredetije:
Zay levéltár Fol. 7. K. 1.)
431–433. fol. Kiadási napló
ÖStA HHStA – Österreiches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien)
Hung. – Ungarische Akten. Alter Bestand
Allg. A. – Allgemeine Akten
ÖSTA FHKA HFÖ Proth.
ÖSTA FHKA – Österreiches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv,
Hoffinanz Österreich, Prothocollum.